

Maria Królicza (Częstochowa)

Rozumienie pojęcia *ojczyzna* jako podstawa kształtowania postawy patriotycznej dzieci przedszkolnych

Kiedy wspominamy po wielu latach jakieś miejsce, zapachy, ludzi, fragmenty krajobrazu, mówimy – to ojczyzna mojego dzieciństwa. I jest to prawda, bowiem ojczyzną naszego ówczesnego, małego świata jest najbliższe otoczenie, dom rodzinny, ulubione miejsce zabaw na podwórku, wszystkie kochające nas osoby.

Ale ojczyzna to też kraj naszego urodzenia i ci, którzy go tworzyli, rozwijali, umacniali, to ziemia dziadków, rodziców. Ojczyzna to także dziedzictwo i kultura, którą winno się poznać i pielęgnować.

Jak u małych dzieci tworzyć taki obraz ojczyzny? Jest to trudny problem z racji różnorodnych uwarunkowań, wśród których jest przede wszystkim – podstawowe dla nauczyciela, rodzica zagadnienie – **rozumienie pojęcia *ojczyzna*** oraz sens i charakter postawy wobec ojczyzny, określanej mianem patriotyzmu. Trudność tkwi także w specyfice podmiotu tej postawy, którym jest dziecko przedszkolne ze swoimi właściwościami. Tak więc zastanawiając się nad tym, jak kształtować u małych dzieci obraz ojczyzny i prawidłowe relacje z ojczyzną, należy dokonać wglądu w owe uwarunkowania.

Polacy są narodem, dla którego ojczyzna jest podstawowym zagadnieniem ich bytu. W rozważaniach naukowych, w codziennych rozmowach ojczyzna jest tematem stałym. Różne są tego następstwa, ale fakt pozostaje faktem – Polak ma „wdrukowane” wyobrażenie ojczyzny w swą świadomość. Jaki to obraz? Czym ta ojczyzna jest?

Pojęcie ojczyzny w polskim piśmiennictwie doczekało się szeregu analiz, opracowań z różnych punktów widzenia – od socjologicznego, przez psychologiczne, publicystyczne do politycznego. Sięgając do opracowań naukowych, spotykamy interesujące studium socjologiczne autorstwa S. Ossowskiego pt. „Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny”. Czytamy w nim: „Ojczyzna – to nie jest pojęcie geograficzne, które można scharakteryzować bez odwoływania się do postaw psychicznych jakiejś zbiorowości. Obszar jakiś staje się ojczyzną o tyle tylko, o ile istnieje zespół ludzki, który odnosi się doń w pewien sposób i pewien sposób kształtuje jego obraz. Wówczas dla tego zespołu ów szmat rzeczywistości zewnętrznej nabiera swoistych wartości, które go czynią ojczyzną.[...] Ojczyzna istnieje tylko w rzeczywistości subiektywnej grup społecznych, które są wyposażone w pewne elementy kulturowe.[...] Cechy ojczyzny są zawsze funkcją obrazów, które z jej imieniem

łączą członkowie pewnej zbiorowości.”¹ Wynika z tych uwag, że ojczyzna nie ma charakteru czysto materialnego, ale jest konstruktem teoretyczno-emocjonalnym wywodzącym się z jakiegoś miejsca, jakiejś ludzkiej zbiorowości, a konstytuująca się w zespół silnie zintegrowanych wartości. W konsekwencji takiego sposobu myślenia o ojczyźnie S. Ossowski traktuje ojczyznę jako „korelat pewnych postaw psychicznych, wchodzących w skład kulturowego dziedzictwa grup społecznych.”² Z tego stwierdzenia wyprowadza myśl, że uzasadniona jest metonimia związana z etymologią słowa „ojczyzna” – jest ona w gruncie rzeczy wynikiem odpowiedników dla pewnych faktów społecznych, społecznych sposobów odczuwania stosunków między zbiorowością i przyporządkowanym jej terytorium. Inne znaczenie odkrywamy w słowie ojczyzna, kiedy mówimy o „powrocie do ojczyzny” (myślimy tutaj o konkretnym miejscu, o terytorium rodzinnym), a inne kiedy mówimy o „zgniebie ojczyzny”, „obronie przed zniewoleniem ojczyzny” (wtedy mamy na myśli państwo, naród). Jeszcze inne rozumienie odnajdujemy, kiedy sięgamy do staropolszczyzny. Tam ojczyzna to tyle, co dziedzictwo po ojcach, i to w prywatnej linii bądź w linii przeszłych pokoleń. Ale też i owa spuścizna może mieć i ma charakter dwójaki – materialny i duchowy. Ten materialny spadek to ziemia i jej bogactwo, zabudowa, a duchowy to „zwyczaj narodowy, obyczaj narodowy i wiara ojczysta”.³ Taka etymologiczna analiza nie daje jednoznacznego wyjaśnienia, prowadzi natomiast do konkluzji, że dla osób posługujących się tym terminem te dociekania nie mają znaczenia, osoby te nie zdają sobie sprawy z ich charakteru. Dlatego ważne jest rozróżnienie, które wprowadził S. Ossowski – ojczyzna prywatna i ojczyzna ideologiczna. Owa ojczyzna prywatna to obszar osobistego stosunku jednostki do środowiska, druga natomiast, to „przekonanie jednostki o jej uczestnictwie w pewnej zbiorowości i przekonanie, że jest to zbiorowość terytorialna związana z tym właśnie obszarem. W efekcie można stwierdzić, że ojczyzna prywatna jest różna dla poszczególnych członków narodu, ale ojczyzna ideologiczna jest jednakowa dla wszystkich, bowiem jest „całemu narodowi przyporządkowana w całości”.⁴

Ten szkic socjologiczny S. Ossowskiego pozostaje w zgodności z refleksjami filozofa – o J. Bocheńskiego – na temat ojczyzny, które zawarł w rozprawce pt. „O patriotyzmie”. Ustosunkowując się do problemu rozumienia pojęcia ojczyzny, stwierdza J. Bocheński, że ojczyzna to: kraj, w którym żyjemy, grupa ludzka, państwo, historia i kultura. To wszystko razem ma olbrzymią wartość dla człowieka i dlatego to właśnie jest ojczyzna.⁵

W innym opracowaniu poruszającym tematykę ojczyzny odnajdujemy takie jej rozumienie: „miejsce na ziemi, a więc nasz dom rodzinny, kraj w którym się żyje – wolny i suwerenny (zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz). To wreszcie symbole, do których należą: hymn, godło i barwy narodowe. Symbolizują one więź narodową

¹S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 17–18.

²Tamże, s. 18.

³B. Limanowski, *Stanisław Worcell*, Kraków 1910, s. 289.

⁴S. Ossowski, s. 27.

⁵J. Bocheński, *O patriotyzmie*, Warszawa 1989, s. 13–14.

i istnienie narodu, są symbolami całej historii narodu: jego trwania, osiągniętego dorobku, walk o swe istnienie i ponoszonych w nich ofiar”.⁶ Wyraźnie widać w powyższym fragmencie, że zawarte są w nim także myśli o złożoności pojęcia ojczyzny – odnajdujemy treści odnoszące się do ojczyzny prywatnej i ideologicznej S. Ossowskiego, o ojczyźnie materialnej i duchowej, o specyficznej relacji człowieka i całych grup wspólnotowych do terytorium kraju, jego kultury, tradycji.

Pojawiające się wielokrotnie w przytoczonych rozważaniach o ojczyźnie określenie **relacji** osób, grup do terytorium, tradycji itd. implikuje jednoznacznie kolejne trudne pytania: Jakie to są relacje? Co jest ich specyfiką? Kryje się za tymi pytaniami bardzo złożone zagadnienie, które w literaturze naukowej, publicystycznej oraz w życiu codziennym nosi miano patriotyzmu.

Jak najprościej, a zarazem najlepiej zdefiniować pojęcie patriotyzmu? Wypowiedź E.J. Osmańczyka zwraca uwagę na kilka istotnych elementów. Twierdzi on, że patriotyzm „...wyraża określony stosunek człowieka do własnego kraju i narodu. Stosunek ten nazywamy najczęściej miłością lub ukochaniem, zawsze szczególnie głębokim oddaniem wartościom przez kraj ojczysty reprezentowanym”.⁷ Najważniejszym w tym kontekście wydaje się być owo **ukochanie, miłość**. Na czym ona polega? W czym się wyraża ta miłość ojczyzny? Trudno dać jednoznaczną odpowiedź na to pytanie, bowiem rodzi się trudność kolejna, jak zdefiniować w tym przypadku słowo „miłość”? Czy jest to stan uświadomionego (i nieuświadomionego) oddania, chęć poświęcenia, poczucie przynależności, dumy itd.? Czy to gotowość działania na rzecz kogoś, czegoś, czy gotowość obrony dobra, suwerenności, godności, honoru? Może więc patriotyzm to złożony w swej naturze związek pomiędzy człowiekiem a ojczyzną, taki związek, który wraz z upływem lat staje się stanem monolitycznym i oczywistym – mocnym, prostym, nadającym sens jednostkowemu i wspólnotowemu życiu? J. Rudniański – autor „O dobrym wychowaniu i kształceniu” – porównuje ojczyznę do domu rodzinnego, a człowieka do jego części. Jest więc naturalne, że człowiek stara się, aby żyło mu się w nim dostatnio, dobrze, dba o dobrą atmosferę domu rodzinnego. W swoim domu czuje się zawsze dobrze, choć nierzadko pokonuje trudności życiowe, lubi na ogół ludzi go zamieszkujących bardziej niż innych, a jednocześnie rażą go ich wady – jako bardziej dla niego widoczne.⁸

Analizując problem patriotyzmu, dochodzi się u celu do zagadnienia tożsamości narodowej. Wielu socjologów w swoich rozważaniach dotyczących problemu miłości ojczyzny zwraca uwagę na konieczność postawienia samemu sobie pytań dotyczących właśnie owej tożsamości w stosunku do ojczystego kraju.⁹

Pojęcie patriotyzmu trwale występujące w historii ludzkości, a w historii naszego narodu szczególnie mocno, ulegało licznym przemianom w aspekcie zakresu, przejawów, charakteru. Tak więc można mówić o wykładni merytorycznej i formal-

⁶M. Michalik, *Wzory i postawy*, Warszawa 1979, s. 160.

⁷A. Sawicka, *Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu*, Warszawa 1980, s. 12.

⁸Por. J. Rudniański, *O dobrym wychowaniu i kształceniu*, Warszaw 1978, s. 31–33.

⁹Por. jw. oraz rozprawy z tomu *Wartości w kulturze polskie*, pod red. L. Dyczewskiego, Lublin 1993.

nej pojęcia patriotyzmu. Może być ono rozumiane jako umiłowanie ojczyzny, gotowość do poświęcenia dla niej, twórcza praca dla narodu. I to stanowi wykładnię merytoryczną tego pojęcia. Zaś wykładnią formalną patriotyzmu jest świadomość ludzka i jej miejsce w strukturze świadomości społecznej, rozumianej jako cały bogaty system poglądów i przekonań, wzorów postępowania oraz uczuć. W ten sposób pojmowany patriotyzm jest:

- polityczną zasadą działania narodu i państwa;
- ideologią narodu i określonych sił społecznych;
- postawą jednostki wobec narodu i państwa.¹⁰

Również przez patriotyzm – w innych aspektach – rozumie się:

1. zespół motywacji działań jednostkowych (np. motyw działalności naukowej, politycznej itd.);
2. kryterium oceny postaw i zachowań jednostek, ale również kryterium oceny programów politycznych;
3. określony program wychowania społecznego.¹¹

We wszystkich aspektach istotne są treści – wykładnia merytoryczna. Ona ulegała na przestrzeni dziejów zmianom, które związane były z epoką, sytuacją społeczną, kondycją polityczną państwa czy układu państw. W przypadku polskiego patriotyzmu dostrzec można następujące nurty:

- **patriotyzm bitewny,**
- **patriotyzm naprawy i odnowy ojczyzny,**
- **patriotyzm bogoojczyźniany,**
- **patriotyzm nostalgiczny,**
- **patriotyzm rewolucyjny.**¹²

Pierwszy z tych nurtów kiedyś utożsamiany był z patriotyzmem w ogóle, bardzo ceniony z racji ogromu ludzkich poświęceń – przede wszystkim milionów istot, które przelewały krew za ojczyznę. Takim patriotyzmem charakteryzowali się bohaterzy rycerze pierwszych władców Polski, ci z bitwy pod Płowcami, Grunwaldem, z walk ze Szwedami, Tatarami, Turkami. To też powstańcy polskich powstań i żołnierze wszystkich frontów wojen światowych. Legiony tych, których patriotyzm kosztował życie, są w dziejach Polski niezliczone i ta tradycja polskiego patriotyzmu powinna być obecna w budowaniu współczesnej relacji Polaka do ojczyzny.

Nurt drugi ma również wielowiekową tradycję. Jego istotą jest praca na rzecz odnowy i ochrony państwa przed upadkiem. Wymiernym przykładem takiego patriotyzmu są zachowania, praca i dzieła takich postaci, jak A.F. Modrzewski (z jego wybitnym dziełem „*De Republica emendanda*”), później H. Kołłątaj, S. Staszic, I. Potocki, S. Małachowski – twórcy Konstytucji 3 Maja – ustawy postępowej, wskazującej drogę do istnienia i wzmocnienia Polski. Wielu „żołnierzy najdłuższej wojny nowoczesnej Europy” – twórców wielkopolskich spółek, spółdzielni, pol-

¹⁰Por. M. Michalik, *Patriotyzm, tradycja i współczesność*, Warszawa 1972, s. 39–41.

¹¹Tamże, s. 41.

¹²Por. M. Michalik, *Patriotyzm...*, dz. cyt., s. 12–14.

skich gospodarstw w zaborze pruskim – to także prawdziwi patrioci tego nurtu. Ten obraz związku Polaka z ojczyzną winien być współcześnie szczególnie ceniony z uwagi na wielość i ogrom zmian, które objęły nasz kraj.

W nurcie trzecim patriotyzm związany jest z umiłowaniem ojczyzny w „symbiozie” z wiarą religijną. Owo umiłowanie do dzisiaj jednocy wielu Polaków. Wzmocnieniem tego patriotyzmu w wymiarze formalnym jest zespół, system poglądów, które stworzyły postaci – symbole. Jednym z ważniejszych w naszej kulturze jest obraz „**Matki-Polki**”. To matka strzegła mowy polskiej, opowiadała o dziejach ojczyzny, uczyła polskiego pacierza i „Katechizmu polskiego dziecka”. To ona uczyła poświęcenia dla ojczyzny. Innymi symbolami są: „Bogurodzica” – pieśń bojowa polskiego rycerstwa, oraz „Boże coś Polskę” – pieśń wytrwania i ocalenia ojczyzny, śpiewana przez Polaków w momentach wyjątkowo trudnych dla kraju. W nich obu mieści się siła wiary, nadziei w opiekę Boga i miłości do ojczyzny. Również postaci wielkich Polaków – patriotów w tym rozumieniu – są dziś znane na całym świecie i świadczą o aktualności tego typu relacji z rodzinnym krajem. Wśród najbardziej znanych odnajdujemy papieża – Jana Pawła II, prymasa S. Wyszyńskiego, ks. J. Popiełuszkę, rzesze wiernych pielgrzymów uczestniczących w modlitwach za ojczyznę. Zakorzenione głęboko istnienie tych symboli jest częścią współczesnej relacji Polaka do kraju.

W dziejach naszego państwa, naszej ojczyzny szczególne znaczenie zajmuje patriotyzm nostalgiczny. Jest to nacechowany emocjonalnie stosunek do kraju polskich wygnańców, żołnierzy–tułaczy i tych, którzy „za chlebem” wyemigrowali w świat. Ludzie ci byli (i są również dzisiaj) przepełnieni tęsknotą do ziemi ojczyściej, silną potrzebą więzi z własnymi „korzeniami rodowymi”. Czynnikiem wysublimowanego kontaktu między ludźmi stała się kultura – sztuka, nauka, oświata. Na tym polu działali wielcy Polacy: M. Kopernik, T. Kościuszko, A. Mickiewicz, F. Chopin, M. Skłodowska-Curie, H. Sienkiewicz, a nam współcześni to, m.in., Cz. Miłosz, o. J. Bocheński, J. Czapski, H. Grudziński, R. Topolski. Są oni patriotami z ducha, wiedzy, uczucia. Nosicielami tego patriotyzmu byli i są współcześnie również nauczyciele i dlatego będzie on obecny w modelu tworzącej się relacji Polaka do ojczyzny.

Odmienny jest nurt rewolucyjny, który łączy dążenia do wolności narodowej, państwowej z walką społeczną o wyzwolenie „ojczyzny wszystkich obywateli”.¹³ Ten obraz patriotyzmu jest najmłodszy w dziejach Polski i nie ma tak silnych i długotrwałych wpływów jak opisane wyżej. Postaci rewolucjonistów, którzy włączyli do swej ideologii pierwiastki patriotyczne, nie są powszechnie znane i ciąży na nich piętno zakłamania w imię racji ponadnarodowych i ponadpaństwowych. Czy jakieś elementy tak rozumianego patriotyzmu mogą mieć znaczenie dla kształtowania współczesnego stosunku Polaka do ojczyzny? Staje się to aktualnie problemem otwartym.

Powyższe refleksje prowadzą do stwierdzenia, że patriotyzm jest w wymiarze formalnym również pewną wartością – tak dla jednostki, jak i dla wspólnoty oj-

¹³A. Sawicka, dz. cyt., s. 13.

czyźnianej.¹⁴ Wartością rozumianą jako dobro, do którego się zmierza, które chce się osiągnąć. Tak więc każdy człowiek pragnie mieć świadomość swego miejsca i korzeni, chce pielęgnować doskonały obraz tego miejsca, rozwijać je, budować cenne, nowe elementy, z których byłby dumny. Wspólnota ojczyzniana w patriotyzmie widzi tę siłę, która jednoczy wysiłki wszystkich na rzecz jej tworzenia, rozwoju i obrony. W tym kontekście należy rozumieć wypowiedź T. Kotarbińskiego w „Pismach etycznych”, według której patriotyzm to gorliwe **dążenie** do pomyślności własnego społeczeństwa poprzez pomaganie współobywatelom w realizowaniu potrzeb (także funkcjonowanie instytucji dobra publicznego); dbałość o naukę, technikę i gospodarkę kraju; życzliwość dla współziomków (również dla tych z mniejszości narodowych) i organizowanie ich współpracy dla dobra wspólnego. Tak rozumiany patriotyzm obejmuje troskę o trwanie i rozkwit odrębności kulturowych, języka narodowego i narodowych tradycji, uznając ich priorytet w obliczu zagrożenia przez wroga. W takim sensie patriotyzm prowadzi do szerokiego rozumienia globu ziemskiego jako wspólnej ojczyzny wszystkich ludzi.¹⁵

Powyższe rozważania prowadzą do stwierdzenia, że patriotyzm jest wieloaspektową kategorią społeczno-moralną, opisującą zjawisko społeczne, normy etyczne, postawy osób związane z ojczyzną. Wymaga ona od każdego człowieka wypracowania w sobie stosunku do ojczyzny, relacji z nią w płaszczyźnie intelektualnej, emocjonalnej i behawioralnej – czyli postawy patriotycznej, stałego ustosunkowania się do „różnych zjawisk społecznych, do pracy, do grup ludzi, do własnego kraju, do wartości.”¹⁶ W związku z tym kształtowanie postaw patriotycznych to jedno z zadań wychowania społeczno – moralnego, a z racji naturalnej przynależności każdego do jakiejś „małej” i „dużej” ojczyzny wychowania w ogóle. Wychowanie ma na celu, jak mówił T. Kościuszko, „wzbudzić potrzebę miłości kraju tych, którzy dotąd nie wiedzieli nawet, że Ojczyznę mają”.¹⁷

Drogi nabywania patriotyzmu kryją się nie tylko w procesie wychowania. Czynniki, które umożliwiają kształtowanie postawy patriotycznej, są także: historia, aktywność społeczna, świadomość perspektyw.¹⁸ Znajomość faktów wzmacnia poczucie więzi jednostki z historią narodu, aktywność społeczna zaś wzmacnia łączność każdego pojedynczego człowieka z celami narodu, a świadomość perspektyw rozwoju kraju motywuje jego mieszkańców do działania. Dołączając do tych sposobów wychowanie rozbudzające poczucie dumy i umiłowanie ojczyzny, uzyskujemy szerokie spektrum dróg nabywania postaw patriotyzmu.¹⁹

W koncepcji o. J. Bocheńskiego odnajdujemy inne podejście. Uważa on, że patriotyzm nabywa się przez wypełnianie pewnych obowiązków. Należą do nich:

— obowiązek tworzenia cnoty (doskonalenia w sobie umiłowania ojczyzny);

¹⁴Por. szkice w cytowanym opracowaniu pt. *Wartości w...*

¹⁵Por. T. Kotarbiński, *Pisma etyczne*, Wrocław 1987, s. 276.

¹⁶*Pedagogika.*, red. M. Godlewski, J. Krawcewicz, T. Wujek, Warszawa 1978, s. 140.

¹⁷M. Michalik, *Patriotyzm...*, dz. cyt., s. 224.

¹⁸Por. tamże, s. 220–223.

¹⁹Tamże, s. 220 i nn.

- obowiązek samowychowania narodowego (każdy ma obowiązek rozwijać i potęgować w sobie kulturę ojczystą, spełniając wymóg moralny, jakim jest dla Polaka rozwijanie polskości; obowiązek nabywania wiedzy o ojczyźnie, jako wiedzy dla siebie samego);
- obowiązek rozwijania charakteru zgodnie z zasadami wypielegnowanymi przez ojczyznę (szczególnie ważne teraz, kiedy następuje wypieranie specyficznych cech ojczystych przez działanie obcych kultur);
- obowiązek interesowania się sprawami ojczyzny;
- obowiązek wspierania ojczyzny własnymi siłami (pracą, wiedzą, pieniędzmi);
- obowiązek poświęcenia życia dla ratowania ojczyzny (gdy taka potrzeba i konieczność zachodzi).²⁰

Trzy pierwsze z tych obowiązków to obowiązki wobec samego siebie, pozostałe natomiast to obowiązki wobec całości wspólnoty ojczystej.

Powyższe rozważania skoncentrowane wokół problemów ojczyzny, patriotyzmu dają skomplikowany obraz zagadnienia. Okazuje się, że to pojęcia o szerokim zakresie, zbyt rozległe i trudne, aby w pełnej formie mogły obowiązywać w wychowaniu małego dziecka. Zagadnieniu temu poświęcił także swą uwagę S. Ossowski, stawiając sobie pytanie, jak rozszerzyć stosunek osobisty względem ojczyzny. Jego rozważania zawierają oczywiste stwierdzenia, że z racji osobistych przeżyć i doświadczeń rozrasta się ojczyzna prywatna – inny ma zatem zasięg ojczyzna dziecka, inny ojczyzna młodzieńca. Ale pozostaje problem relacji do ojczyzny ideologicznej. Nastawienie w praktyce jest takie, że dąży się do „rozszerzenia ojczyzny prywatnej na cały obszar ojczyzny ideologicznej, albo inaczej [...] „uprywatnienia” ojczyzny ideologicznej, uprywatnienia nie przez transmisję uczuć opartą na zbitce pojęciowej, w której reprezentowana część utożsamia się z całością, ale przez wytworzenie osobistego kontaktu jednostki z całym terytorium”.²¹ Najefektywniejszy jest bezpośredni kontakt z terytorium kraju – ale jest to nie do zrealizowania w wymiarze masowym. Pomocą zatem winny być mass media, odpowiednio wykorzystywane do osobistych doświadczeń jednostki w określonym wieku.

Dla prowadzenia wychowania tworzącej relacje dziecko – ojczyzna na tym najniższym szczeblu edukacyjnym, jakim jest przedszkole, oczekuje się, aby nauczyciel posiadał określoną wiedzę, umiejętności i w swoim codziennym zachowaniu prezentował postawę szacunku wobec Polski, poczucie dumy z faktu, że się jest Polakiem, oraz zachowania czytelne dla dzieci, a wskazujące na miłość do ojczyzny (kultura języka, znajomość historii itp.). Są to istotne oczekiwania z uwagi na wiek wychowanków, ich właściwości psychofizyczne, które powodują, że dziecko przedszkolne kształtuje swoje postawy przede wszystkim przez naśladowanie. Odnosi się ten mechanizm do zachowań, które są elementem czynnościowym postawy. Na fakt ten zwraca uwagę T. Mądrycki, pisząc: „Wiele postaw dziecka kształtuje się od uformowania składnika behawioralnego poprzez naśladowanie innych osób. W ten

²⁰J. Bocheński, dz. cyt., s. 25–29.

²¹J. Ossowski, dz. cyt., s. 40.

sposób kształtują się postawy moralne, religijne, uprzedzenia rasowe i szereg innych postaw”.²²

Mechanizm ten towarzyszy również kształtowaniu się postawy patriotycznej. Osobami, które dzieci naśladowują, są oczywiście w początkowym okresie życia rodzice (lub jedno z nich), później nauczyciel i członkowie grupy rówieśniczej. Dziecko przedszkolne, nie mając ukształtowanych schematów poznawczych ani systemów wartościowania, łatwo ulega sugestii.²³ Tak więc konieczne jest dla efektów wychowawczych, aby na co dzień dziecko spotykało u nauczyciela postawy pożądane. Nauczyciel powinien być taki, aby każde spotkanie z wychowankiem zaowocowało powstaniem u wychowanka podmiotowego składnik osobowości (porównaj teoria inkontrologii²⁴). Przy tym należy pamiętać o dwu postulatach wychowawczych wynikających z normy personalistycznej:

- „— wychowawca nie może traktować przedmiotowo wychowanka, który pozostaje współpodmiotem procesu pedagogicznego; nie wolno używać w wychowaniu autorytetu jako narzędzia przemocy;
- wobec osoby wychowanka jedynym właściwym odniesieniem jest miłość”.²⁵

Bardzo ważne jest przy tym świadome traktowanie małego dziecka jako człowieka, a nie jako materiał, z którego dopiero człowiekiem może się stać. Trafnie to wyraził J. Korczak, pisząc: „Nie ma dzieci – są ludzie; ale o innej skali pojęć, innym zasobie doświadczenia, innych popędach i grze uczuć.”²⁶

Nauczyciel do realizacji wychowania patriotycznego potrzebuje zatem głębszej wiedzy i refleksji o pojęciu *ojczyzna*, świadomości wynikających z tego trudności teoretycznych i praktycznych. Pociąga to za sobą konieczność posiadania przez nauczyciela rozległej i rzetelnej wiedzy o Polsce oraz ukształtowania zachowań osobowych, dojrzałej, własnej postawy patriotycznej. Nauczyciel potrzebuje do realizacji tego zadania także nowych metod pracy lub udoskonalenia już wykorzystywanych. Znajomość takich metod lub ich opracowanie jest możliwe przy twórczym podejściu nauczycieli do swojego metodycznego warsztatu wynikającym ze świadomości wagi problemu formowania relacji małego dziecka z ojczyzną szczególnie w czasach, w których następują szybkie, radykalne zmiany mentalne, społeczne – nie zawsze wzmacniające rozwój osoby dziecka.

²²T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977, s. 53.

²³O sugestii i jej znaczeniu w wychowaniu pisze m.in. K. Szelaąg – Sztuka w art. *Sugestie a proces wychowania*, „Ruch Pedagogiczny” 1980/5.

²⁴A. Nowicki, *Nauczyciele*, Lublin 1981, s. 11 – 30.

²⁵J. Tarnowski, *Człowiek – dialog – wychowanie*, „Znak” 1991/9, s. 71.

²⁶J. Korczak, *Pisma wybrane*, Warszawa 1987, s. 118.